

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.15.17>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОСНОВА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ

Музика Віталій Валентинович,
старший викладач циклу спеціальних
дисциплін
(Білоцерківський центр підвищення
кваліфікації персоналу Державної
кримінально-виконавчої служби
України,
м. Біла Церква, Україна)

У статті здійснено аналіз міжнародно-правової основи виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. Визначено сутність поняття «міжнародно-правова основа», під яким можна розуміти сукупність міжнародно-правових актів, які було укладено Україною в письмовій формі з іноземними державами або іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають пряме або дотичне значення до процесу відбування неповнолітніми засудженими покарання у виді позбавлення волі.

Окреслено міжнародно-правові документи, які відносяться до сфери виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. Проведено аналіз основних міжнародно-правових документів Організації Об'єднаних Націй у цій сфері: Загальна декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Декларація прав дитини; Конвенція про права дитини; Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі); Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила); Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Проведено аналіз основних міжнародно-правових документів Ради Європи у цій сфері: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Європейські пенітенціарні правила. Зазначено принципи, на яких вони будуються.

Визначено юридичну силу цих міжнародно-правових документів і механізми їх реалізації. Акцентовано увагу на важливості впровадження норм міжнародно-правових документів у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, що мають рекомендаційний характер, у національне законодавство. Визначено перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі.

Ключові слова: неповнолітні засуджені, позбавлення волі, стандарти виконання покарань, міжнародно-правові документи, Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи.

INTERNATIONAL LEGAL BASIS FOR THE EXECUTION OF A SENTENCE OF IMPRISONMENT CONCERNING MINORS

Muzyka Vitalii Valentynovych,
Senior Lecturer of the Cycle
of Special Subjects
(Bila Tserkva Staff Training Center of
Personnel of the State Criminal Execution
Service of Ukraine, Bila Tserkva, Ukraine)

The article analyzes the international legal basis for the execution of a sentence of imprisonment for minors. The essence of the concept of “international legal basis” is defined, which can be understood as a set of international legal acts concluded by Ukraine in writing with foreign states or other subjects of international law on issues that have a direct or related to the process of serving a sentence of imprisonment by juvenile convicts.

International legal documents related to the execution of sentences in the form of imprisonment for minors are outlined. An analysis of the main international legal documents of the United Nations in this area, such as: the Universal Declaration of Human Rights; International Covenant on Civil and Political Rights; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; Declaration of the Rights of the Child; Convention on the Rights of the Child; Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners; Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice; United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty; Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

Also, analysis of the main international legal documents of the Council of Europe in this area, such as: The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; European Convention on the Exercise of Children’s Rights; European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; European penitentiary rules. The principles on which they are based are specified.

The legal force of these international legal documents and the mechanisms of their implementation are determined. Emphasis is placed on the importance of implementing the norms of international legal instruments in the field of execution of sentences in the form of imprisonment for minors, which have a recommendatory character in national legislation. Prospects for further research in this area are identified.

Key words: juvenile convicts, imprisonment, standards of execution of sentences, international legal documents, United Nations, Council of Europe.

Постановка проблеми. Нині Україна має високий рівень злочинності серед неповнолітніх. Відповідно до даних Генеральної прокуратури України за 2019 рік було виявлено 3495 осіб у віці до 18 років, які вчинили кримінальні правопорушення [1]. Тому питання виконання покарань стосовно неповнолітніх заслуговує на увагу, особливо це стосується такого виду покарання як позбавлення волі.

Вітчизняна та зарубіжна практики виконання кримінальних покарань свідчать, що неповнолітні є однією із найбільш вразливих категорій суспільства. Особливо це стосується неповнолітніх засуджених, яким в силу вікових особливостей досить важко захищати свої права. Саме тому важливо, щоб покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх виконувалося відповідно до міжнародних стандартів, а їхні права неухильно дотримувалися. Беручи до уваги зазначене вище, в межах нашого дослідження ми провели аналіз міжнародно-правової основи виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виконання покарань стосовно неповнолітніх розглядалися у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених: Г.А. Аванесова, І.Г. Богатирьова, О.М. Джужи, Г.І. Забрянського, О.Г. Колба, С.В. Клименко, М.Ю. Кузьма, В.Ф. Марченко, В.О. Меркулова, Є.С. Назимка, Г.М. Потаніна, М.С. Пузирьова, М.В. Романова, В.В. Стадніка, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, А.В. Шаміса, І.С. Яковець та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених цій проблематиці, ще чимало аспектів залишаються не досить вивченими. Зокрема, немає єдиного комплексного аналізу міжнародно-правових документів у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Мета статті – провести аналіз міжнародно-правової основи виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх; визначити юридичну силу міжнародно-правових документів у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх; дослідити механізми їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Україна є учасником багатьох міжнародних організацій, як універсальних, так і регіональних. В якості члена цих організацій наша держава взяла на себе зобов'язання, передбачені міжнародно-правовими договорами, в тому числі й ті, які стосуються такого виду покарання як позбавлення волі та застосування його до неповнолітніх осіб. Тому важливо дослідити міжнародно-правову основу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Розпочати наше дослідження потрібно зі з'ясування сутності поняття «міжнародно-правова основа». Для цього ми розберемо його на складники. Під «правовою основою» будь-якої діяльності здебільшого розуміють сукупність правових норм, які регулюють порядок здійснення відповідної діяльності. Що стосується терміну «міжнародно-правовий», то в сучасній українській мові він стосується міжнародного права, норм, що регулюють відносини між державами [2, с. 671].

В Україні на законодавчому рівні використовується термін «міжнародний договір України», під яким розуміють укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, що регулюється міжнародним правом незалежно від того, міститься договір в одному чи кількох пов'язаних між собою документах, незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [3].

Таким чином, під міжнародно-правовими основами виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх можна розуміти сукупність міжнародно-правових актів, які було укладено Україною в письмовій формі з іноземними державами або іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають пряме або дотичне значення до процесу відбування неповнолітніми засудженими покарання у виді позбавлення волі.

На Україну розповсюджує свою дію велика кількість міжнародно-правових документів. Серед яких найбільш ключове значення відіграють документи Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, низка з яких стосується неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Саме аналізу цих документів і буде присвячене наше дослідження.

Основними міжнародно-правовими документами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, є такі:

1. Загальна декларація прав людини.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.
4. Декларація прав дитини.
5. Конвенція про права дитини.
6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі).
7. Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).
8. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі.
9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Загальна декларація прав людини є найбільш універсальним міжнародним документом, який проголошує права людини. Оскільки цей документ має форму резолюції, він має рекомендаційний характер і не може розглядатися як юридично обов'язковий. У зв'язку з цим були розроблені ще два міжнародно-правових документи: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які охоплюють широкий перелік основних прав і свобод [4, с. 21]. На відміну від Загальної декларації прав людини, ці документи є обов'язковими для виконання, адже закріплюють юридичні механізми їх реалізації. Права, закріплені в них, розповсюджуються на всіх громадян України, в тому числі і на неповнолітніх засуджених.

Декларація прав дитини має 10 коротких декларативних статей, що проголошують права дитини та призивають визнати викладені у ній права й дотримуватися їх. Як і Загальна декларація прав людини, вона не має юридичної сили, а є лише рекомендацією, у зв'язку з чим права дітей потребували юридичного захисту. Тому для їхньої реалізації була прийнята Конвенція про права дитини. Вона є першим і основним міжнародно-правовим документом обов'язкового характеру, присвяченим широкому спектру прав дитини [4, с. 37–39]. Юридична сила цієї конвенції забезпечується Комітетом по правах дитини, створеним при Організації Об'єднаних Націй [5]. Конвенція про права дитини має велике значення і для неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, оскільки гарантує їх права та закріплює чіткий механізм їхньої реалізації.

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі) мають на меті запропонувати свої рекомендації по створенню мінімальних загальновизнаних умов тримання засуджених до позбавлення волі, які будуть забезпечувати повагу до людської гідності. В цьому документі зазначено, що всі рекомендації можна застосовувати й в установах виконання покарань для неповнолітніх [6]. Правила Нельсона Манделі не мають обов'язкового характеру, про що прямо зазначено у вступі до документу.

Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) встановлюють принципи поводження з неповнолітніми правопорушниками на всіх стадіях кримінального правосуддя. Особливої уваги заслуговує частина п'ята цього документу, яка повністю присвячена поводженню з неповнолітніми правопорушниками у виправних установах. При цьому основний акцент робиться на оцінці потреб неповнолітніх, гуманізації покарань і сприянні реінтеграції неповнолітніх у суспільне життя [7]. Варто зазначити, що Пекінські правила також мають рекомендаційний характер.

Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, встановлюють мінімальні стандарти, необхідні для захисту неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі. Цей міжнародно-правовий документ відіграє

велике значення у сфері захисту неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, адже містить широкий перелік їхніх прав. У нього включені норми, які визначають правила поміщення та перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі, закріплюють можливість отримувати освіту та займатися трудовою діяльністю, встановлюють правила медичного обслуговування в установах виконання покарань.

Цей документ робить особливий акцент на розширенні кола спілкування неповнолітніх засуджених і повернення їх у суспільство. Також важливим фактом є те, що у Правилах Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, міститься розділ, присвячений персоналу установ, у яких відбуваються покарання неповнолітні. У ньому закріплені вимоги до персоналу, правила підготовки персоналу та виконання їх функцій [8]. Цей міжнародно-правовий документ, як і попередні, має рекомендаційний характер.

Останнім міжнародно-правовим документом Організації Об'єднаних Націй, який ми розглянемо, є Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Конвенція покладає обов'язок на кожну державу, що її підписала, вживати ефективних заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Вона, на відміну від попередніх документів, є обов'язковою для виконання, її юридична сила забезпечується Комітетом проти катувань, створеним при Організації Об'єднаних Націй [9].

Також варто згадати про Факультативний протокол № 19 до цієї Конвенції, який покладає обов'язок на кожну країну, що ратифікувала його у власне законодавство, створювати дієвий механізм попередження катувань чи інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. Україна не стала виключенням і у 2006 році взяла на себе зобов'язання створити з цією метою національний превентивний механізм, який почав фактично діяти з 2012 року, а реалізовує його Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. На Україні, окрім універсальних міжнародно-правових документів, розповсюджуються і регіональні. Провідне місце серед них займають документи Ради Європи, членом якої є наша держава з 1995 року.

Основними міжнародно-правовими документами Ради Європи, що стосуються неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, є такі:

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;

Європейська конвенція про здійснення прав дітей;

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;

Європейські пенітенціарні правила.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є одним із найважливіших для нашої держави міжнародно-правових документів. Його важливість полягає у тому, що права та свободи, передбачені в ньому, забезпечуються системою контролю за імплементацією прав на національному рівні та діяльністю Європейського суду з прав людини. У разі порушення цих прав і свобод, держави, які їх допустили, несуть відповідальність [10].

Європейська конвенція про здійснення прав дітей спрямована на підтримку прав дітей, надання їм процесуальних прав і сприяння здійсненню ними цих прав. Це відноситься і до здійснення процесуальних прав неповнолітніх засуджених до позбавлення волі. Так, за ними закріплено право на правову допомогу та консультування, право клопотати, право призначити свого представника, право бути поінформованим і висловлювати свою думку [11]. Ця конвенція є обов'язковою для виконання державами, що її підписали.

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, також є обов'язковим до виконання міжнародно-правовим документом. Головним гаслом цієї конвенції є те, що жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання.

Юридична сила цього документу забезпечується Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Він шляхом здійснення інспекцій перевіряє поводження у місцях позбавлення волі із засудженими чи ув'язненими з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання. У нього є можливість інспектувати будь-яке місце, в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади, кожної з держав, що підписали цю конвенцію [12].

Європейські пенітенціарні правила, на відміну від попередніх міжнародно-правових документів Ради Європи, не є обов'язковими, а мають рекомендаційний характер. Однак це не означає, що вони є менш важливими. Ці правила встановлюють ті мінімальні стандарти, до яких повинна прагнути кожна держава при виконанні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, в тому числі і стосовно неповнолітніх.

Можна виділити 9 основних принципів, на яких базуються Європейські пенітенціарні правила:

1. При поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватися їхніх прав.

2. Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту.

3. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися.

4. Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

5. Життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві.

6. Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі.

7. Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя.

8. Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поводження із засудженими.

9. Всі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектуватися державними органами та піддаватися незалежному моніторингу [13].

Усі зазначені вище документи Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи складають міжнародно-правову основу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх і відіграють важливе значення як для нашої держави, так і для світової спільноти загалом.

Висновки. Можна зробити висновки, що міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх складається з великої кількості універсальних і регіональних міжнародно-правових документів різних міжнародних організацій.

Найбільш важливе значення у процесі виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх для України відіграють документи Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи. Їх умовно можна розділити на дві категорії: ті, що мають обов'язковий характер, та ті, що мають рекомендаційний характер. Ключове місце належить документам, що мають обов'язковий характер. Адже вони мають юридичні механізми реалізації, а в разі їх порушення держави можуть понести відповідальність. Тому стандарти виконання покарань і права неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, закріплені в них, мають реальну юридичну силу. Щодо документів, які мають рекомендаційний характер, то хоч вони і не мають юридичної сили, але їх значення не потрібно применшувати, адже ті правила і стандарти, які в них містяться, спрямовані на покращення життя і повернення в суспільство такої вразливої категорії засуджених як неповнолітні.

Важливо, щоб усі норми міжнародно-правових документів як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру, що стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, знаходили своє відображення в національному законодавстві всіх країн світу.

Отже, в межах цього дослідження ми визначили, які міжнародно-правові документи складають основу виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, проаналізували їх юридичну силу та механізми реалізації. Надалі ми плануємо дослідити позитивний досвід виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх у державах-членах Європейського Союзу та підготувати пропозиції щодо вдосконалення національної системи виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх і галузевого законодавства.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року. Київ : Генеральна прокуратура України, 2020. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&c=fo (дата звернення: 09.08.2020).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 10.08.2020).
4. Романюк О.В., Човган В.О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації. Біла Церква, 2016. 131 с.
5. Конвенція про права дитини : резолюція 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 (у ред. Резолюції 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.08.2020).
6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 11.08.2020).
7. Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекинські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 11.08.2020).
8. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 12.08.2020).

9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 12.08.2020).

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 № ETS N 005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.08.2020).

11. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : конвенція Ради Європи від 25.01.1996 № ETS N 160. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення: 13.08.2020).

12. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : конвенція Ради Європи від 26.11.1987 № ETS N 126. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення: 14.08.2020).

13. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи від 12.02.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 14.08.2020).